

Проект Електронного відкритого архіву НаУКМА – eKMAIR (Electronic Kyiv-Mohyla Academy – Institutional Repository): наукова інформація у відкритому доступі

Оксана Миколаївна Бруй

Наукова бібліотека Національного Університету «Києво-Могилянська академія», Київ, Україна

Розглянуто загальні принципи інституційних репозитаріїв, як інструменту Відкритого доступу в наукових комунікаціях, особливо університетських. На основі даних DOAR та ROAR відслідковується зростання та розвиток інституційних репозитаріїв у світі. Також подано відомості щодо проекту Електронного архіву НаУКМА – eKMAIR, який виконується Науковою бібліотекою Національного університету «Києво-Могилянська академія».

На сучасному етапі розвитку наукової комунікації, *Відкритий доступ* є одним із ключових питань, яке активно обговорюється, розвивається та впроваджується світовою інформаційною спільнотою, та яке має значний вплив на зміни та реформування системи наукової комунікації. На підтримку *Відкритого доступу* до наукової інформації було започатковано *Рух Відкритого доступу*, вихідною точкою якого стала *Будапештська ініціатива Відкритого доступу (2001 р.)*, організована Інститутом відкритого суспільства. Протягом усіх цих років свою підтримку Відкритого доступу та рекомендації щодо цього проголошують міжнародні організації та асоціації, держави, окремі університети. Одним із останніх таких звернень є *Рекомендації робочої групи із Відкритого доступу Асоціації Європейських Університетів*, які було прийнято Радою Асоціації Європейських Університетів 26 березня 2008 року (Університет Барселони, Іспанія). Щороку в усьому світі проводяться сотні конференцій, семінарів, круглих столів тощо, присвячених відкритому доступу, на яких збираються усі зацікавлені сторони, учасники наукової комунікації (автори, видавці, рецензенти, бібліотекарі, ІТ-спеціалісти і т.д.), щоб обговорити проблеми, пов'язані з цим питанням та поділитися досвідом щодо їх розв'язання.

Під *Відкритим доступом* маємо на увазі безкоштовний онлайнвий доступ до наукової інформації та вільне використання таких ресурсів для досліджень, навчання та інших законних цілей. А за автором зберігається право контролю за своєю роботою, і право на посилення та цитування його як автора при використанні роботи.

Можна говорити про два шляхи до *Відкритого доступу*, якими рухається наукова та інформаційна світова спільнота. Це *журнали відкритого доступу*, які пропонують нову фінансову модель, відмінну від традиційного видання, коли видавницькі витрати компенсуються за рахунок авторів та видавництва, а не читачів; та *архівів (репозитаріїв) відкритого доступу*, основним принципом яких є самоархівування, а витрати на утримання такого репозитарію бере на себе інституція, яка організовує такий архів. Архіви відкритого доступу, в свою чергу, поділяються на тематичні та *інституційні репозитарії*, залежно від завдань, які ставить перед собою такий архів: представляти та надавати доступ до ресурсів, об'єднаних певною науковою темою чи представляти та надавати доступ до наукових ресурсів певної інституції.

Основні особливості інституційних репозитаріїв: веб-орієнтовані бази даних (розміщуються лише цифрові матеріали) наукових матеріалів, визначені інституційно однією чи кількома організаціями, об'єднаними в консорціум (на противагу тематичним репозитаріям); кумулятивні та постійні (колекції записів, призначені для зберігання та надання доступу на довготривалій основі); надають вільний та відкритий доступ до матеріалів (вимагають лише реєстрації); мають можливість взаємодії з іншими системами (підтримка протоколу обміну метаданими - *Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting*); відповідно зібрані, впорядковані, збережені й розповсюджені (є частиною наукової комунікації).

Інституційні репозитарії (IP) стали відомі у світі з 2000 року, коли університети почали пропонувати власні послуги в управлінні та розповсюдженні своїх цифрових

матеріалів. Коли йдеться про інституційні репозитарії, то, в першу чергу, мають на увазі університетські репозитарії, бо в усьому світі основними «виробниками наукової продукції» є університети. Зараз ІР розвиваються відповідно до потреб науковців і професорсько-викладацького складу університетів, змін в електронному науковому видавництві та технологіях цифрового збереження інформації. Розвиток ІР є продовженням мережевої інформаційної революції та відображає динаміку наукових індивідуальних інновацій, що постійно змінюються, інституційний прогрес та еволюцію наукової діяльності в різних галузях знань. ІР виникли як нова стратегія, що дає можливість університетам використовувати серйозні системні засоби для прискорення змін, що мають місце в системі знань та науковій комунікації, яка рухає університети за межі їх відносно пасивної ролі (що склалося історично) видавців у модернізації наукового видавництва. ІР забезпечують критичну складову в реформуванні системи наукової комунікації, що розкриває доступ до досліджень, підтверджує контроль над ними науковою спільнотою, підвищує конкуренцію та знижує монопольну владу журналів. А також підвищує важливість університетів і бібліотек, що підтримують інституційні репозитарії. ІР мають високий потенціал служити реальними показниками якості університетів, демонструвати наукову, соціальну та економічну вагу дослідницьких робіт і, таким чином, демонструвати статус та суспільне значення університетів.

Сьогодні ІР набувають широкого застосування в усьому світі. Розвиток технологій та об'єднання зусиль у цьому напрямку зумовлюють створення такої стратегічної можливості. Організаторами ІР у більшості випадків є бібліотеки університетів у співпраці з комп'ютерними центрами, оскільки бібліотеки мають відповідний кваліфікований персонал інформаційних працівників, а комп'ютерні центри, відповідно, кваліфікований технічний персонал. Саме в організації ІР проявляється нова функція бібліотек – видавнича. Ціна онлайнного зберігання ресурсів постійно знижується, що робить створення ІР ще можливішим і доступнішим. Досить розвиненими є й стандарти, що використовуються при створенні цифрових архівів. Діють чи вже реалізовано багато успішних проектів ІР, та їх кількість постійно збільшується. Усе нові країни долучаються до цього руху.

Динаміку розвитку та збільшення кількості ІР можна відслідкувати за двома авторитетними базами академічних (наукових) репозитаріїв відкритого доступу: *Реєстром репозитаріїв відкритого доступу (Registry of Open Access Repositories, ROAR)*, що підтримується Університетом Саутгемптона у Великій Британії та *Довідником репозитаріїв відкритого доступу (Directory of Open Access Repositories, DOAR)*, що підтримується Ноттінгемським університетом.

DOAR			ROAR		
Дата	К-сть країн	К-сть ІР	Дата	К-сть країн	К-сть ІР
Жовтень 2006	49	739	Жовтень 2006	42	765
Лютий 2007	55	829	Лютий 2007	44	844
Лютий 2008	62	991	Лютий 2008	52	1050
Квітень 2008	63	1041	Квітень 2008	55	1127

Лідерами у створенні репозитаріїв є США, Велика Британія та Німеччина.

Країна	DOAR	ROAR
США	292	227
Велика Британія	120	110
Німеччина	124	89

Показовим є те, що серед 1041 репозитаріїв відкритого доступу, зареєстрованих у DOAR, 766 – університетських, адже вигоди, які отримує кожен із учасників університетського репозитарію очевидні.

Вигоди від участі в IP для окремих науковців та наукових спільнот (факультети, кафедри, інститути, лабораторії тощо) **університету**: розповсюдження індивідуальних досліджень (у випадку окремого депозитора) та досліджень, створених факультетом, співробітниками, студентами наукового підрозділу – IP забезпечує доступність та зростання запитів на такі дослідження; зростання впливу та цитування – деякі дослідження показують, що вплив та цитування наукових робіт, які представлені у відкритому доступі зростають у декілька разів порівняно з тими, що не мають такого представлення; IP забезпечує тривалі, стійкі URL до цифрових ресурсів; IP забезпечує повнотекстовий пошук у цифрових матеріалах; IP бере на себе зобов'язання зберігати електронні матеріали, розміщені в ньому для довготермінового доступу та використання. Окрім того, науковий підрозділ має можливість створити спільноту, сфокусовану на наукові матеріали свого підрозділу; в межах спільноти створити окремі колекції, щоб виділити особливі аспекти роботи свого підрозділу.

Вигоди від створення та підтримки IP для університету в цілому: розповсюдження та зростання доступу до досліджень, створених підрозділами, співробітниками чи студентами університету; реформування системи наукової комунікації університету; підвищення якості університету; підвищення значущості, статусу та суспільного значення університету.

Якщо говорити про країни колишнього Радянського Союзу, то можна зауважити, що лише 3 країни із 15 долучилися до цього руху.

Країна	DOAR (всього IP)	DOAR (ун-тські IP)	ROAR (всього IP)	ROAR (ун-тські IP)
Росія	2	2	19	2
Україна	6	3	5	3
Естонія	2	1	2	1

З 2006 року Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія» здійснює пілотний проект **Електронного архіву НаУКМА – eKMAIR (Electronic Kyiv-Mohyla Academy – Institutional Repository)**.

Першим етапом проекту був вибір програмного забезпечення, визначення мети та завдань репозитарію, розробка принципів та політик роботи. Нами було вивчено досвід інших університетів та організацій у створенні репозитаріїв. І були визначено такі позиції роботи нашого архіву.

eKMAIR накопичує, зберігає, розповсюджує та забезпечує довготривалий, постійний та надійний доступ до наукових досліджень професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів НаУКМА.

Програмне забезпечення, на якому будується eKMAIR – **DSpace**, розроблене та підтримуване Масачусетським інститутом технологій і Хьюлед Паккард (<http://www.dspace.org/>).

Мета eKMAIR - шляхом створення, збереження та надання вільного доступу до наукової інформації, досліджень НаУКМА українській та світовій науковій спільноті сприяти розвитку науки та освіти України та світу; спонукати українську інформаційну, наукову та освітню спільноту до активних дій та кооперації в напрямку вільного поширення та доступу до наукових інформаційних ресурсів університетів, як основних наукових установ, задля соціальної трансформації ролі науки у сучасному суспільстві.

Завдання eKMAIR – створення організаційної, технічної, інформаційної інфраструктури Інституційного репозитарію Національного Університету «Києво-Могилянська академія» для розвитку та поширення наукових публікацій у відкритому доступі, збільшення впливу наукових досліджень університету шляхом забезпечення вільного доступу та розширення аудиторії їх користувачів (науковців, студентів, викладачів, інформаційних працівників України та світу); накопичення, збереження, розповсюдження та забезпечення довготривалого, постійного та надійного доступу до наукових досліджень професорсько-викладацького складу, співробітників та студентів Університету; забезпечення середовища, що дозволяє науковим підрозділам університету,

співробітникам та студентам легко розміщувати наукові дослідження в електронній формі у надійний та добре організований архів і стимулювати та забезпечувати відкритий доступ до їх наукових досліджень.

Визначено *Загальні принципи розміщення матеріалів в eKMAIR*: робота мусить бути повністю або частково створена чи фінансована університетом, будь-яким його підрозділом, співробітниками чи студентами (студенти магістеріуму можуть розміщувати роботи в IP за рекомендаціями членів спільноти); робота повинна носити науковий, освітній чи дослідницький характер.

Розроблено *Політики eKMAIR* щодо різних аспектів його роботи: Політика щодо колекції; Політика щодо змісту; Політика щодо форматів; Політика щодо метаданих; Політика щодо відкликання матеріалів; Політика щодо обмеження доступу до матеріалів; Політика щодо авторського права та депозиту.

Робота в eKMAIR базується на роботі спільнот репозитарію. Спільнотою в репозитарії може бути будь-який науковий підрозділ університету (департамент, факультет, кафедра, інститут, дослідницький центр і т.п.), що продукує дослідницькі й наукові роботи та зареєструється для участі в IP. Визначено права та обов'язки спільнот по відношенню до eKMAIR та репозитарію по відношенню до спільнот.

Наразі ми маємо в розвитку **другий етап проекту eKMAIR** – активна пропаганда серед наукових спільнот університету та наповнення репозитарію. Звичайно, бібліотека могла б піти шляхом меншого опору, й заручившись згодою окремих викладачів чи адміністрації університету, самостійно наповнювати репозитарій, наприклад, науковими статтями із видань університету. Але ми відстоюємо ті позиції, що автор сам розміщує свою роботу в eKMAIR. У цьому є значні переваги. По-перше, знімається питання авторського права, адже автор при самоархівуванні погоджується із *Авторським договором про передачу невиключних прав на використання твору*. По-друге, репозитарій орієнтований не лише на опубліковані матеріали, а й на препринти, навчальні матеріали тощо.

Наразі в eKMAIR зареєстровано 10 спільнот хоча університет має більше 30 факультетів, кафедр, наукових центрів, програм. Від кінця липня 2007 року і до кінця квітня 2008 року в репозитарії архівовано лише 48 примірників (більша частина з них – 28 – це статті, решта – презентації та навчальні матеріали), однак переглядів цих матеріалів – майже 3 000. Із цього можна зробити висновки, що інституційний репозитарій в НаУКМА має потенціал та виправдовує ті зусилля, які в нього вкладаються і зможе успішно виконувати завдання, що перед ним поставлені.

Запорукою успіху України на шляху Відкритого доступу та розвитку інституційних репозитаріїв є розуміння значення та проблем питання, об'єднання зусиль та співпраця університетів, науковців, бібліотекарів, інформаційних працівників, держави.

1. Lynch Clifford. Essential infrastructure for scholarship in the digital age // ARL Bimonthly Report 226 [electronic resource]. – Washington : ARL, February 2003. – Mode of access: <http://www.arl.org/newsltr/226/ir.html> . - Title from screen.
2. Barton, M.R. & Waters, M.M. Creating an Institutional Repository: LEADIRS Workbook [electronic resource]. – Boston: MIT Libraries, c2004-2005. – Mode of access: <http://dspace.org/implement/leadirs.pdf> .
3. Directory of Open Access Repositories [electronic resource]. – UK: University of Nottingham, c2006. – Mode of access: <http://www.openoar.org/index.html> . - Title from screen.
4. Registry of Open Access Repositories [electronic resource]. - University of Southampton, c2005-2006. – Mode of access: <http://archives.eprints.org/> . - Title from screen.
5. Metadata Object Description Schema [electronic resource]. – Washington: Library of Congress' Network Development and MARC Standards Office, 2006. – Mode of access: <http://www.loc.gov/standards/mods/> . - Title from screen.